

Sosyal Bütünleşme Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik, Güvenirlilik Çalışması
Development of the Social Integration Scale: The Validity and Reliability Study

Kayhan BAYRAM

Öğr. Gör., Şırnak Üniversitesi, Cizre Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler ve Danışmanlık
Lecturer, Şırnak University, Cizre Vocational School, Social Services and Counseling
Şırnak/Turkey

kayhan-bayram@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6392-0662>

Halil AYDINALP

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı
Professor, Marmara University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion
Istanbul/Turkey

halilaydinalp@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1907-868X>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 7 Ağustos / August 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 19 Ekim / October 2021

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2021

Sayı / Issue: 27 Sayfa / Pages: 110-133

Atıf / Cite as: Bayram, Kayhan – Aydınalp, Halil. "Sosyal Bütünleşme Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik, Güvenirlilik Çalışması [Development of the Social Integration Scale: The Validity and Reliability Study]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 27 (December 2021),110-133. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.980081>

Etik Beyanı / Ethics Declaration: Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiştir. Makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. Şırnak Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 01.07.2021 tarih ve E.12147 sayılı yazı ile etik kurul izni alınmıştır./ In this article, the principles of scientific research and publication ethics are respected. It has been reviewed by at least two referees and was confirmed that it did not contain plagiarism. Ethical permission approval was obtained from Şırnak University Publication Ethics Committee with the decision dated 01.07.2021 and numbered E.12147.

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Özet

Bütünleşme kavramı genel itibarıyla dayanışma, birlik, kolektivizm, entegrasyon, kolektif şuur, denge, uyarılma kavramlarının yanında ayrıca ahenk, kaynaşmak, denge içinde bulunmak, birleşmek, armoni ve akültürasyon gibi terimler ile kullanılmaktadır. Bütünleşmenin sağlanmasında ya da sağlanamamasında etkili olan tüm faktörlerin dikkatle incelenmesi ve işlevlerinin daha etkin olmasının araştırılması gerekmektedir. Sosyal bütünleşmenin sağlanması yalnızca temel grupların değil aynı zamanda alt grupların başarılı bir iş birliği yapmaları ile mümkün olmaktadır. Din başta olmak üzere ekonomi, etnik kimlik ya da farklı alt grup tanımlamaları, bu faktörlerin temel bileşenlerini meydana getirir. Çalışmamız, bu ve buna benzer unsurların, sosyal bütünleşme üzerindeki etkisini araştırabilme gayesiyle, ölçek geliştirme üzerinde olmuştur. Sosyal bütünleşme üç temel açıklama seviyesinde ele alınabilir. Birinci seviye, işlevselci bakış açısıyla, sosyal bütünleşmenin anlam ve işlevlerine odaklanır. Burada toplumu oluşturan parçaların hem birbirleriyle hem de sistemin geneliyle işlevsel uyumu temel problemdir. Bütünleşmenin yegâne süreç olduğu tezinden hareketle, bireyler, içinde buldukları toplumla “normatif”, “fonksiyonel” ya da “mecburi” olarak sosyal bütünleşme eğilimleri gösterirler. İkinci seviye, eleştirel teorinin bir izdüşümü olarak, toplumsal bütünleşmenin “ekonomik politiği” üzerinden yapılan açıklamalardır. Mülkiyet, üretim ve sermaye temelinde sınıfsal farklılıkların artması, sosyal tabakalar arasındaki uçurumun derinleşmesi, sosyal hareketliliğin azalması modern toplumlarda bütünleşme açısından riskler barındırmaktadır. Bütünleşme bu yaklaşıma göre toplumlarda “mecburi istikamet” değildir. Emeğin sömürülmesi ekseninde sınıfsal keskinliğin artması sosyal adalete olan güveni zedelemekte, sosyal adalete olan güven zayıfladığında ise birlikte yaşama kültürü teorik hale gelmekte; toplumsal ilişki biçimleri çatışmaya doğru kaymaktadır. Bu durumun sosyolojik panzehiri, emeğin yabancılaşmasının önüne geçilmesi, sermayenin tabana yayılması, farklı hayatlar arasındaki uçurumların azalması, orta tabakalaşmanın artmasıdır. Üçüncü açıklama seviyesinde ise, sosyal bütünleşmenin bireye/aktöre mahsus özellikleri üzerinden analizler yapılmaktadır. Buna göre sosyal bütünleşme, bireyin anlamlı davranışını akan ve eklemlenen gerçeklikler olarak anlayabilme ve müşterek bir ufukta birleşebilme yetisidir. Araştırmada bir sosyal bütünleşme ölçeği geliştirilmeye çalışılmaktadır. Sosyal bütünleşme, farklılıklar içinde biz duygusuna sahip olma derecesidir. Sosyal bütünleşme durağan, değişmez ve keskin bir denge süreci değildir. Farklılaşmanın kaçınılmaz olduğu modern toplumlarda ulaşılması çaba gerektiren bir sosyal zorunluluktur. Bireyselleşme, uzmanlaşma, farklılaşma ve iş bölümünün arttığı; bölgesel ve kültürel farklılıkların iç içe geçtiği günümüz toplumlarında, sosyal bütünleşme, üzerinde daha fazla kafa yorulan bir mesele haline gelmiştir. Sadece düşüncelerin değil, vicdanların da özgürleştiği bir dünyada bütünleşme ihtiyacı sosyolojinin merkezi tartışma alanlarından birisidir. Türkiye’de, sosyal bütünleşme alanında, teorik araştırmalar olmakla birlikte, araştırmamız bu alana bir ölçek kazandırma hedefine matuf kaleme alınmıştır. Bu manada çalışmanın temel amacı bir sosyal bütünleşme ölçme aracı geliştirmektir. Araştırma, nicel araştırma tekniklerinden anket ile nitel araştırma tekniklerinden dokümantasyon yöntemleriyle sonuca götürülmüştür. Saha çalışması, 39 maddelik anket formu ile 18 yaş üstü, cinsiyet farkı gözetilmeksizin 291 kişi üzerinde uygulanmıştır. Uygulama sonucunda güvenilirlik katsayısı beklenenden düşük olmakla birlikte, KMO değerinin 0.633 olduğu belirlenmiştir. 17 maddelik ölçeğin 5 alt boyutu bulunmuştur. Bu faktörlerin toplam varyansı %55.919 olmuştur. Bartlett Küresellik testi ve ölçek madde yük değerleri açısından kullanıma uygun bir ölçek elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Sosyal Bütünleşme, Sosyal Dayanışma, Sosyal Dışlama, İşlevsellik.

Abstract

The concept of integration is generally used with the terms such as solidarity, unity, collectivism, integration, collective consciousness, balance, adaptation as well as concordance, socializing, being in balance, uniting, harmony and acculturation. It is necessary to carefully examine all the factors that are effective in ensuring or failing to achieve integration and to research more effective functions in this regard. Achieving social integration is possible not only by the successful cooperation of the main groups but also of the subgroups. Economic, ethnic or different subgroup definitions, especially like religious, constitute the basic components of these factors. Our study aims to develop a scale which measures the effect of these and similar factors on social integration. Social integration can be considered at three basic levels of explanation. The first level focuses on the meaning and functions of social integration from a functionalist perspective. Here, the functional compatibility of the parts that make up the society, both with each other and with the system in general, is the main problem. Individuals show normative, functional, or compulsory social integration tendencies with the society they live in based on the thesis that integration is the only process. The second level is the explanations made through the "political economy" of social integration as a projection of critical theory. The increase in class differences on the basis of property, production and capital, the deepening of the gap between social strata, and the decrease in social mobility include risks in terms of integration in modern societies. According to this approach, integration is not a "forced destination" in societies. The increase in class gap on the axis of labour exploitation undermines trust in social justice, and when trust in social justice weakens, the culture of living together becomes theoretical; forms of social relations shift towards conflict. The sociological antidote to this situation is to prevent labour alienation; spread the capital to the base; decrease the gaps between different social classes, and increase the stratification of the middle-class. At the third level of explanation, analyses are made based on the individuals' specific features of social integration. Accordingly, social integration is the ability to understand the individual's meaningful behaviours as ongoing and articulated realities and to meet on common ground. This study tries to develop a social integration scale. Social integration is the degree to which we have a sense of "we" in diversity. Social integration is not a static, unchanging, and sharp equilibrium process. In modern societies that are inevitably diverse, it is a social necessity that requires effort. In societies today where individuation, specialization, differentiation, and division of labour have increased and regional and cultural differences are intertwined, there is a greater focus on social integration. In a world where not only thoughts but also consciences are liberated, the need for integration is one of the major areas of discussion in sociology. Although there are theoretical studies in the field of social integration in Turkey, this study aims to contribute to the literature by developing a scale. In this sense, the main purpose of the study is to develop a social integration measurement tool. A questionnaire as a quantitative research method and document analysis as a qualitative research method were used to analyse the data. As a result, although the reliability coefficient was lower than expected, the KMO value was determined to be 0.633. There were 5 sub-dimensions in the 17-item scale. The total variance of these factors was 55.919%. A scale suitable for use in terms of Bartlett Sphericity test and scale item load values was obtained.

Keywords: Sociology of Religion, Social Integration, Social Solidarity, Social Exclusion, Functioning.

Giriş

Sosyal bütünleşme ucu açık bir süreç olarak ahenkli bir tamamlanma halidir. Bir toplumda kaçınılmaz olarak var olan farklılıklar “karşılıklı bağımlılık” ilkesine dayalı olarak daha üst bir dayanışma ruhu ya da anlam dünyası etrafında, toplumun işleyişini bozmayacak şekilde tutulur. Toplumlarda genelde tarihsel ve kültürel olarak baskın olan hâkim kültür/yapı etrafında bir tamamlanma görülür. Bu anlamda, sosyal bütünleşme, bireyin içinde bulunduğu toplumun gerçekliğinin farkında olması, sosyal bütünlüğünü bozacak seviyede kural dışı davranışlar geliştirmeyip onu benimsemesi ve genel bir uyma davranışı göstermesidir. Yapısal-işlevselci bir model üzerinden gidilecek olursa, bu durum, sosyal sistemin var olması ve toplumsal istikrarın devamı için bir zorunluluktur. Parça bütün ilişkilerinde tüm parçaların işlevsel uyum göstermesi beklenir. Elbette toplumlarda tam bir ahenk ve uyum yakalamak gerçeklikten ziyade sosyolojik bir idealdir; her toplumda bütünleşme dereceleri yapısal farklılıklar ve değişme hızına göre farklı seyirler takip eder.¹ Alain Touraine gibi, sosyal bütünleşmeyi sistem anlayışı dışında, bireysel aksiyonlar ve sosyal hareketler anlamında düşünen çağdaş sosyologlar da vardır. Buna göre, sosyal bütünleşmenin sağlanmasında başrol oyuncu toplumla birlikte sistem anlayışının dışında bireyin kendisidir. Buna göre, bireyciliğin varlığı ve iz düşümleri sosyal bütünleşme önünde engel olarak değil, taşıdığı etnik, dinsel ya da ideolojik alt kültürel bagajla birlikte bireyin sosyal katılımını temin edecek özgür zemin toplumsal bütünleşme için fırsat olarak değerlendirilir. Farklılıklar içinde bütünleşmek Touraine sosyolojisinde eşitlikten geçmektedir.²

Türkiye’de, tespit edebildiğimiz kadarıyla, daha önce geliştirilmiş bir sosyal bütünleşme ölçeği olmadığı için, araştırmamız, özellikle nicel sosyal bütünleşme sosyolojisine katkı mesabesinde, buradaki boşluğu, mütevazı da olsa doldurma teşebbüsü olarak görülmelidir. Sosyal bütünleşme alanında yapılan önceki çalışmalara bakıldığında, bunların büyük çoğunluğunun nitel olduğu tespit edilmiştir. Nicel olarak yapılan tek çalışmada ise ABD menşeli, Emory Bogardus’a ait, 1925 yılında geliştirilmiş “Sosyal Mesafe”

¹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 343; Mark Abrahamson, *İşlevselcilik (Funtionalism)*, çev. Nilgün Çelebi (Konya: Sebat Ofset, 1990), 6; Talcott Parsons, *The Social System*, (London/England: Routledge Kegan Paun Published, 1991), 91-95; Jeffery Alexander, *Kültür ve Siyaset*, çev. Selahattin Aya (İstanbul: Pınar Yayınları, 1999), 14-15.

² Alain Touraine, *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, çev. Olcay Kunal (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), 334-335.

ölçeği kullanılmıştır.³ Ayrıca 1995 yılında ABD’de geliştirilmeye çalışılan “The Social Integration Scale”⁴ ölçeği de incelenmiştir. Günümüze daha yakın olan bu ölçek suçluluk entegrasyonu üzerine eğilmekte; ölçekte suçlu bireylerin bütünleşme dereceleri temel problem olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, makalenin temel hedefi, hem toplumsal hem de bireysel yönleri dikkate alınarak, bir sosyal bütünleşme ölçeği geliştirmektir. Makalede dolaylı gözlem yöntemleri olarak anket ve dokümantasyon tekniklerinden istifade edilmiştir; yine teorik zeminimiz verdiğimiz tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, büyük oranda yapısal-işlevselciliğe yakın bir yerdedir. Araştırmada saha çalışması 291 kişi üzerinde 3 Mart 2021-10 Nisan 2021 tarihleri arasında yüz yüze uygulanmıştır. 291 anket formu içerisinde 11 tanesi yeterli bulunmayarak çıkarılmıştır. Araştırma Şırnak vilayetimizde yaşayan 18 yaşından büyük katılımcılar arasında basit tesadüfi örneklem aracılığı ile yapılmıştır. Ölçek geliştirme süreci Şırnak’a özgü olduğu için soruların ifadesinde ve hazırlanmasında, bölgenin kültürel özelliklerinin de yer yer dikkate alındığını ifade etmek isteriz. Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 25.0 ve AMOS (Analysis of Moment Structures) 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Ölçeklerin güvenilirliğini test etmek amacıyla “Güvenirlik Analizi”, “Madde Toplam Puan Korelasyonu”, yapı geçerliliği test etmek için “Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA)” yapılmıştır.

1. Sosyal Bütünleşme

Sosyal bütünleşme, sosyolojide, sosyal bütünleşme teorileri etrafında merkezileşen açıklama ve tartışmalara tekabül eder. Başta İşlevselcilik olmak üzere, Eleştirel Teori’nin, Sembolik Etkileşimcilik ve Aksiyonalizm’in bu konuda söyleyecek sözleri vardır. Bu çerçevede, sosyal bütünleşme üç temel açıklama seviyesinde ele alınabilir. Birinci seviye, işlevselci bakış açısıyla, sosyal bütünleşmenin anlam ve işlevlerine odaklanır. Burada toplumu oluşturan parçaların hem birbirleriyle hem de sistemin geneliyle işlevsel uyumu temel problemdir. Bütünleşmenin yegâne süreç olduğu tezinden hareketle, bireyler, içinde buldukları toplumla “normatif”, “fonksiyonel” ya da “mecburi” olarak sosyal bütünleşme eğilimleri gösterirler. İkinci seviye, eleştirel teorinin bir izdüşümü olarak, toplumsal bütünleşmenin “ekonomik politığı” üzerinden yapılan açıklamalardır. Mülkiyet, üretim ve sermaye temelinde sınıfsal farklılıkların artması, sosyal tabakalar arasındaki uçurumun

---

³ Bahset Karşlı, *Farklılık ve Birlikte Yaşama (Göksun İlçesi Örneğinde Din ve Sosyal Bütünleşme)*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016).

⁴ Susan M. Ross, Murray A. Straus, “The Social Integration Scale”, Annual Meeting of the American Educational Research Association, (Chicago: IL, TCI\TCI2D.P.,13 September 1995), 23.

derinleşmesi, sosyal hareketliliğin azalması modern toplumlarda bütünleşme açısından riskler barındırmaktadır. Bütünleşme bu yaklaşıma göre toplumlarda “mecburi istikamet” değildir. Emeğin sömürülmesi ekseninde sınıfsal keskinliğin artması sosyal adalete olan güveni zedelemekte, sosyal adalete olan güven zayıfladığında ise birlikte yaşama kültürü teorik hale gelmekte; toplumsal ilişki biçimleri çatışmaya doğru kaymaktadır. Bu durumun sosyolojik panzehiri, emeğin yabancılaşmasının önüne geçilmesi, sermayenin tabana yayılması, farklı hayatlar arasındaki uçurumların azalması, orta tabakalaşmanın artmasıdır. Üçüncü açıklama seviyesinde ise, sosyal bütünleşmenin bireye/aktöre mahsus özellikleri üzerinden analizler yapılmaktadır. Buna göre sosyal bütünleşme bireyin anlamlı davranışını akan ve eklemlenen gerçeklikler olarak anlayabilme ve müşterek bir ufukta birleşebilme yetisidir. Sosyal düzen tamamlanmış bir yapı olmayıp, aksine sürekli oluş halindedir. Bu oluşu üreten ise bireylerin anlamlı davranışlarıdır. Anlamın izafi ve yoruma açık olması sosyal bütünleşmeyi zedeleyebilecek mahiyettedir. İnsanın davranışlarını üreten bilinç ve anlam dünyasıdır. Bilinç ve anlam dünyası ise süreç içinde öğrenilen/içselleştirilen semboller ve kavramlar tarafından şekillendirilir. Bu noktada birbiriyle irtibatlı iki problem ortaya çıkmaktadır. Semboller ve kavramların farklılaşması anlama ve açıklama farklılaşmasını da beraberinde getirerek zihinleri karmaşıklştırmaktadır. Diğer taraftan, kavram ve semboller sosyalleşme sürecindeki tercihlerle şekillenmektedir. Temelde aile, eğitim, kültür ve iletişim araçları üzerinden öne çıkarılan tercihler arasındaki uyumsuzluk bütünleşmenin kimyasını bozabilmektedir. Burada kavram, sembol ve değerleri üretme kadar, bunların öğrenildiği sosyalleşme süreçleri de önem kazanmaktadır. Yine kavram, sembol ve değerlere dayalı geliştirilen sosyal davranışları doğru anlama kadar, bu kavram ve değerlerden hareketle kurulan münasebet ve iletişimin olgunluğu da bütünleşme koşullarını etkilemektedir.⁵

Aydinalp’in tanımından hareket edecek olursak, “sosyal bütünleşme, aralarında bulunan sosyal ve kültürel mesafelere rağmen, çatışma ve rekabetleri sosyal hayatı bozmayacak bir seviyede tutarak, toplumu meydana getiren fertlerin, grupların, sınıfların, tabakaların, kurumların özgür bir zeminde ve iradi olarak, iş ve görev olarak birbirlerini tamamlamaları, norm ve değer olarak kaynaşmaları sürecidir”. Bütünleşme ve çatışma toplumda bir madalyonun iki yüzü olup, bütünleşme bütün fertlerin uyma davranışı göstermesi anlamında mutlak bir süreç değildir; çatışma ve rekabet kural ve araçları

---

⁵ Halil Aydınalp, *Birlikte Yaşama Kültürünün Sosyolojik Çerçevesi*, Birlikte Yaşamının İmkânı, ed. Mesut Düzce ve Ramazan Akkır (ed.) (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2021), 19-20.

kullanılarak toplumlar bütünleşirler. Bu kural ve araçları üretemeyen ya da gereği gibi işletemeyen toplumlarda çatışma ve rekabet süreci bütünleşmeyi ihlal ve ifsat ederek sosyal çözülmeye sebep olabilir. Sosyolojik olarak, bütünleşme her zaman çatışmanın tersi olmayıp aslında birbirini tamamlayan dinamik sürecin genelini ifade eder. Bu anlamda, sosyal bütünleşme çatışma ve rekabet sürecinin varlığı ve hayatı bozmayacak bir seviyede tutulma kabiliyeti; birbiriyle çelişen kuvvetlerin dengesini sağlayacak kültürel araçların üretilmesi ve müşterek normlar sisteminin toplumda müesses hale gelmesidir⁶

Sosyal bütünleşme sosyal farklılaşmalarla da ilgili bir kavramdır; küçük parçaların birleşmesi ve farklılıkların düzenlenmesi gereklidir. Ancak bütünleşme sorgusuz bir itaat, katı kurallarla disipline etmek ya da farklılıkları bütünüyle yok etmek anlamına gelmez. Bu anlamda bütünleşmenin bireysel beğeni ve eleştirilerle beslenen farklı desenlerden daha büyük bir desen çıkartma becerisi olduğu söylenebilir.⁷ Sadece dışsal aynileştirme çabası bütünleşmenin mantığına terstir. Sosyal bütünleşmenin sağlanması yalnızca temel grupların değil, alt grupların da başarılı bir biçimde iş birliği yapmaları ile mümkün olmaktadır. Sosyal bütünleşmenin sağlandığı bir toplumda alt grupların her biri içindeki daha küçük alt grupları topluma entegre etme işlevi üstlenir; bütünleşme zorunlu olarak gruplar arası bir eşgüdüm sürecidir.⁸ Bütünleşme kavramının, Dedeoğlu'na göre, sadece hal (condition) ya da sadece süreç (process) olarak ele alınması eksik bir yaklaşımdır. Sosyal bütünleşmeye hem mevcut durum, hem de ucu açık bir süreç olarak bütün halinde bakmak gereklidir. Dolayısıyla bütünleşme, bir taraftan sosyal statik, diğer taraftan sosyal dinamik analiz tarzını ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle mevcut bütünleşme seviyesine göre sosyal bütünleşme eğilimleri bir akış halinde daima yeniden üretilir.⁹ Nitekim toplumların tabakalaşma eğilimlerinde olduğu gibi, bütünleşme eğilimleri de, farklı dönemlerde farklı kuramsal kabuller üzerinden yeniden üretilmektedir. Bütünleşme tarihsel ve toplumsal koşullar ışığında, dönüşen kuramsal bakış açıları ile değişen toplumsal ihtiyaç ve beklentilerin ürettiği yapısal bir uyumluluk halidir.¹⁰ Bu üretilen uyumluluk hali bilhassa sosyal kriz ve panik dönemlerinde, tırmanan kaygı ve yüksek duygular eşliğinde, kimi

---

⁶ Halil Aydınalp, *Birlikte Yaşama Kültürünün Sosyolojik Çerçevesi*, 21.

⁷ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi (Ankara: Anı Yayıncılık, 2016), 232.

⁸ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, 238.

⁹ Beril Dedeoğlu, *Uluslararası İlişkilerde Özel Bir Alan, Bölgesel Bütünleşme (Kuramlar-Yaklaşımlar ve Modeller)*, (İstanbul: Yeniüzyıl Yayınları, 2015), 72-75.

¹⁰ Bu konuda detaylı kuramsal bilgiler için bk. Mehmet Tayfun Amman, *Sosyal Tabakalaşma ve Günümüz, Fransız Sosyolojisinin Yaklaşımları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995).

insanlar için bütünleşmeyi tetikleyebilir; kimi insanlar için ise tam bir soyutlanma hali yaratabilir. Dolayısıyla toplumların bütünleşme derecelerinin içinden geçtikleri süreçlere göre de şekillendikleri söylenebilir.¹¹

Sosyal bütünleşme, sosyolojide, her toplumun bütünleşme derecesi kendi toplumsal gerçeklerine göre farklılık arz etse de, benzer temalar açısından çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Yapısal işlevselci model üzerinden gidilecek olursa, karşımıza öncelikle Durkheim çıkmaktadır. Durkheim sosyolojisi toplumda bütünleşmeyi sağlayacak niteliklerin saptanmaya ve anlaşılmasına çalışıldığı bir “kolektif şuur” ve “dayanışma” sosyolojisidir. Kolektif şuurla anılan “mekanik dayanışmanın” egemen olduğu geleneksel toplumlar; aydınlanma, sanayileşme, göç ve yeni kentleşme süreçlerinin tetiklediği bireysel şuurla tasvir edilen “organik dayanışmanın” egemen olduğu modern toplumlara doğru değişmektedir. Geleneksel toplumlarda “benzerliğin” sağladığı dayanışma; modern toplumlarda göç, dinamik nüfus yoğunluğu ve artan iletişimle “farklılık” dayanışması haline gelmektedir. Toplumsal iş bölümü üzerinden uzmanlaşma ve farklılaşmanın kaçınılmaz olduğu bu değişimin sosyolojik analizini yapan Durkheim, hem “dışsal” hem de “zorlayıcı” alt-üst olmuş toplumsallık karşısında, sınıfsal bir çatışmadan ziyade, mekanikten organikliğe doğru, bir açıdan yapısal diğer açıdan nedensel bir evrimcilik barındıran sosyal bünye değişimini öne çıkarmakta; “anomik” bir ahlaki bireycilikten ziyade “solidarist bir korporatizmi” önermektedir. Durkheim sosyolojisi açısından birey, devlet ve meslek birlikleri arasında tesis edilecek işlevsel bir dayanışmayla farklılık içinde bir bütünlük gerçekleştirir.¹²

Toplumun ihtiyaçların karşılandığı bağımlılık ilişkisine dayalı bir “sistem” modeli içinde açıklayan Parsons’a göre toplumsal sistem kendi kendine yeten alt sistemlerden meydana gelmektedir. Toplum kişilik sistemi, davranış sistemi, sosyal sistem ve kültürel sistemden meydana gelmekte; birbirini tamamlayan bir “denge” anlayışı içinde toplumsal sistem kurumlar, değerler, normlar, roller, statüler, fiziksel becerilerle sosyal hayatı mümkün kılmaktadır. Ekonomik anlamda “uyum”, otorite ilişkileri ve siyaset anlamında “ortak hedefler”, bütünleşme anlamında “ortak normlar”; aile, eğitim ve dinin sağlayacağı “gizli

¹¹ Edward Sagarin, *Sociology The Basic Concepts* (New York: Holt Rinehart Winston, 1978), 179.

¹² Neil J. Smelser-Richard Münch, *Kültür Kuramı*, çev. Cumhur Atay (İstanbul: Pales Yayınları, 2014), 212-213; Anthony Giddens, *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları (Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Eleştirisi)*, çev. Ümit Tatlıcan - Bekir Belkız (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003), 128-129; Emile Durkheim, *The Division of Labour in Society*, çev. W.D. Halls (London: Free Press, 2001).

koruma" ile toplumsal sistem işlevsel bir bütün haline gelmektedir. Bunlar toplumsal sistemin bütünleştirici ihtiyaçlarıdır. Yine Amerikan toplumundan hareketle, Parsons, kendi evrimci toplum modelini yansıtır şekilde, "farklılaşmadan" uyumlu yükselmeye, "uyumlu yükselmeden" "içeri almaya", içeri almadan "değer yaygınlaşmasına" doğru bir toplumsal bütünleşme eğilimi olduğunu tartışır. Parsons, içeri almaya, "WASP" anlayışından diğer göçmen toplulukları da kapsayan entegrasyona, değer yaygınlaşmasına ise ABD'nin kurucu dini geleneği olan Protestanlıktan Amerikan milli değerleriyle mecz edilmiş "sivil dine" geçişi örnek olarak vermektedir.¹³

Birlikte yaşama özellikle göç, asimilasyon ve entegrasyon bağlamında kültürel yarılımlar yaşayan toplumlarda iki ilkenin dengelenmesi olarak da sunulmaktadır. (i) "...kendi kültürünü bilmeyen ve kültürüne bağlı olmayan diğer kültürleri bilemez ve (ii) sadece kendi kültürünü bilen ve kültürüne bağlı olan ise hiçbir kültürü bilmiyordur."¹⁴ Sosyal bütünleşme, kültürel önyargılardan kurtularak birlikte yaşamının imkânını arama ve yeni fırsatlar oluşturmaktır. Bu anlamda sosyal bütünleşme süreçleri insanların hakikat algılarıyla ilgilidir. Leonard Swidler'in de dikkat çektiği gibi, geleneksel hayat biçiminin egemen olduğu farklılaşmamış toplumlarda, hakikat, genellikle mutlak, durağan ve dışlayıcıyken günümüzde dinamik, diyalojik ve göreceli hale gelmiştir. Swidler modern dünyadaki bu yeni hakikat anlayışını şu bağlamlarda düşünmemizi önermektedir: Öncelikle hakikat tarihselleşmiştir. Hakikat hem geçmiş hem de gelecek tasavvuru olarak izafileşmekte ve dinamik bir özellik kazanmaktadır. İkincisi hakikat, bilgi sosyolojisi bağlamında coğrafya, kültür ve toplumsal dinamikler çerçevesinde göreceli biçimde yeniden üretilmektedir. Üçüncüsü, bütünleşme iletişimin ve anlamın kaynağı olarak dilin sınırlarıyla kesişmekte; bir anlaşılma imkân ve kapasitesi olarak dilin özelliği göreceliliği tetiklemektedir. Son olarak da bilgi ve hakikatler yorumlanmış gerçeklikler olarak göreceliliği tetiklemektedir.¹⁵ Dışlayıcılığın yer yer topyekûn yok etme pratiğine dönüştüğü bazı Batı toplumlarında, bilhassa entelektüeller açısından, çoğulculuk adeta varoluşsal zaruret haline gelirken, hakikatle bilgi, ruhla beden, kutsalla seküler arasındaki "Kartezyen" ayrımın gölgesinde ve

¹³ Talcott Parsons, *Illness and the Role of the Physician: a Sociological Perspective* *American Journal of Orthopsychiatry*, 21/3, 452-460; Talcott Parsons, "Religion in a Modern Pluralistic Society", *Review of Religious Research* 7/3, (1966), 125-146; Ruth A. Wallace-Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları (Klasik Geleneğin Genişletilmesi)*, çev. Leyla Elburuz - Rami Ayas (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015), 43, 193-197; 33-34; 45-47.

¹⁴ İsmail Demirezen, "Birlikte Yaşama İmkânı olarak Gadamer Hermenötiği", *Birlikte Yaşamının İmkânı*, ed. Mesut Düzce ve Ramazan Akkır (ed.), (Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 2021), 169.

¹⁵ Demirezen, "Birlikte Yaşama İmkânı olarak Gadamer Hermenötiği", 170.

göreceliliğin etkisinde, zihni “putlardan” kurtarma, aklı “ön anlamalardan” arındırma, kendi tarihselliğinin farkına varma ve tarihsel önyargılardan kurtulma, kültürel diyalog ve “daha seküler” temelde yeni ufuklar oluşturma tartışmaları karşımıza çıkmaktadır.¹⁶ Anlaşılan her toplum kendi tarihsel ve toplumsal koşullarına göre, bütünleşme, ayrışma, asimilasyon, çok kültürlülük ya da “kültürlerarasıcılık” denebilecek modeller içinde, entelektüellerin tartıştığı ancak daha çok siyasetçilerin yön verdiği “sarkaç” modeli içinde, kendi yerini bulmaya çalışmaktadır.

2. Sosyal Bütünleşme Çeşitleri

2.1. Normatif Bütünleşme

Normatif bütünleşme, sosyal kurallar etrafından birlik oluşturma ve kenetlenmeyi ifade eder. Mekânda birlik sosyal bütünleşme için yeterli değildir. Aynı coğrafyayı paylaşan insanlar arasında çatışmayı asgari, bütünleşmeyi azami seviyede tutmak ortak toplumsal normlar oluşturmayı gerektirir. Normlar hem ortak anlam, sembol ve kurumlar meydana getirerek, hem aynı, benzer ya da yakın gaye ve ideal birliği oluşturarak, hem uyulması gereken sınırları tayin ederek, hem de sınırları ihlal edenleri caydırarak fertlerin bütünleşmesine katkı sağlar. Temel sosyal normlar olan din, ahlak, hukuk, örf, adet, gelenek ve moda kuralları üzerinde oluşturulacak mutabakatın niteliği normatif bütünleşmenin derecesini belirlerken, aynı zamanda, sosyal bütünleşme, resmi ve gayri resmi normlar arasındaki uyumun mahiyetine göre de değişmektedir. Burada normlar etrafında bütünleşmenin her zaman mutlak değil, itibari ve değişken olduğu ifade edilmelidir. Nitekim normlar arasında bir hiyerarşi bulunduğu gibi, bazı normlar toplumun bazı kesimlerinde daha etkili olmaktadır. Bu manada, normların, rekabet ve çatışma sürecini, hayatın akışını ihlal etmeyecek bir seviyede tutması beklenir. Toplumsal ilişki biçimlerinin sorunsuz işlenmesi normatif bütünleşmeyi zorunlu kılmaktadır.¹⁷

2.2. İşlevsel (Fonksiyonel) Bütünleşme

Normlar etrafında bütünleşme müşterek hayat için gerekli fakat yeterli değildir. Bir toplumda fertlerin iş, görev, yetki ve sorumluluk olarak da birbirini tamamlaması gerekir. Toplum, kendisini meydana getiren parçaların, bir organizmanın ya da makinenin işleyişi

¹⁶ Bk. Demirezen, “Birlikte Yaşama İmkânı olarak Gadamer Hermenötiği”, 171-182.

¹⁷ Aydınalp, *Birlikte Yaşama Kültürünün Sosyolojik Çerçevesi*, 22-24; Halil Aydınalp, “Din, Kimlik ve Yabancılaşma”, *Diyanet Dergisi* 303 (Ankara, 2016), 28-29; Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Sosyal Bilimler Metodolojisi* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1982), 267; Günay, *Din Sosyolojisi*, 345.

gibi, birbirleriyle fonksiyonel ilişkiler sonucu oluşan anlamlı bütündür. İşlevsel bütünlük bir yönüyle toplumun iş ve meslekler olarak bütünleşmesi, diğer yönüyle statü, rol ve pozisyon olarak birbirini tamamlamasıdır. Bu manada her meslek ve görev toplumda önemlidir, en küçük görevlerdeki aksaklıklar bile işlev olarak bütünleşmeyi önleyebilir. Herkesin işini kurallara ve ölçülere uygun yapmasını ifade etmekle birlikte, işlevsel bütünleşme toplumlarda normatif bütünleşme ile desteklenir; desteklenmediğinde fazla mekanik hale gelerek kırılabilir.¹⁸

Fonksiyonel bütünleşme uzmanlaşmış ve iş bölümünün artmış olduğu modern toplumların kaçınılmaz olarak tecrübe etmeleri gereken bir bütünleşme çeşididir. Mesleki temelde meydana gelen statü farklılaşmaları zaruridir. İnsanlar ihtiyaç ve beklenti olarak diğer insanlara bağlı yaşamaktadır. Toplumsal hayat karşılıklı bağımlılıklar yaratmakta; karşılıklı bağımlılık da potansiyel olarak bütünleşme davranışını beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, fonksiyonel bütünleşmenin, ileriki safhalarda tek başına yeterli olmayacağı görüşleri ileri sürülmüştür. Bu bütünleşme türü, diğer bütünleşme türlerine göre daha kapsayıcı ve zorlayıcı olmakla birlikte tek başına zayıf kalabilmektedir. Fonksiyonel bütünleşmenin, aşırı farklılaşmadan doğacak karmaşa ve çatışmalar yanında açık ve örtük sapma ve kuralsızlıklara karşı, “mana etrafında” bütünleşme ile daha sorunsuz, kapsayıcı ve yeterli hale geleceği söylenebilir. Bir anlamda, toplumun faydacı, fazla resmi ve ruhsuz bir mekanizma haline gelmesi; farklılaşmanın tetiklediği dayanışma eksikliklerinin çözülme riski barındırması;¹⁹ işlev bütünlüğü yanında menfaat ve hedef farklılıklarını düzenleyecek bir mana sistemini de zorunlu hale getirmektedir.

2.3. Mana Etrafında (Kültürel) Bütünleşme

Bir toplumun kendi içinde bütünleşme sağlayabilmesi için ortak bir kültüre sahip olması gerekmektedir. Mana etrafında bütünleşme, bir toplumda coğrafi, etnik ya da dinsel farklılaşmaların doğurduğu alt kültür alanlarına rağmen, herkes için tam bir bağlılık ifade etmese de saygı, hürmet ve sorumluluk ifade eden müşterek manevi kültür unsurları etrafında birlik oluşturmayı ifade etmektedir. Manevi bütünleşme, bir arada yaşamaktan kaynaklanan sosyalleşme süreçleri ve duygusal paylaşımlar neticesinde oluşmaktadır. Dil, din, tarih, ortak coğrafyada müşterek yaşama tecrübesi, ortak düşman algısına göre

---

¹⁸ Aydınalp, *Birlikte Yaşama Kültürünün Sosyolojik Çerçevesi*, 22-24; Aydınalp, *Din, Kimlik ve Yabancılaşma*, 9-10; Bilgiseven, *Sosyal Bilimler Metodolojisi*, 267.

¹⁹ İsmet, Altıkardeş, *Din Sosyalleşme ve Hoşgörüsü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 30-31; Vejdi Bilgin, *Sosyal Çözülme ve Din* (Samsun: Etüt Yayınları, 2010), 17.

şekillenen, bir anlamda yeniden üretilen ortak hedef ve menfaatler, tek başına karşılanamayan ihtiyaçlar, daha iyi gelecek beklentisi gibi faktörler bir arada yaşama kültürünü bir insanî bilinç ve manevi algı düzeyi haline getirmektedir. Toplumun inanç ve değer sistemi tarafından da desteklenen bu pozitif bilinç ve manevî düzey, bir kültürel aktarım sistemi şeklinde nesilden nesile geçerek toplumsal sürekliliğe hizmet etmektedir.²⁰ Günümüzde Amerika ve Avrupa ülkeleri de dâhil birçok ülkede, yetersiz kültürel bütünleşmenin açtığı sorunlar tartışma konusudur. Küreselleşme, çoğulculuk ve kendi kültürel realiteleri arasında sıkışan bireylerin, özellikle gençlerin, topluma nasıl entegre edileceği ya da dayanışma davranışlarının nasıl geliştirileceği temel sorulardır.²¹ Rasyonel, bireyci, pragmatik ve hazcı eylemlerle şekillenen modern dünyada kültürel bütünleşme işlevsel bütünleşmeleri tamamlamaya devam etmektedir. Bir anlamda, kültürel bütünleşme, diğer bütünleşme çeşitlerinin yapamadıklarını üstlenmekte; çatışma ve rekabet süreçlerini regüle etmekte; sapma davranışlarını makul bir seviyede tutmakta; Bilgiseven'e göre, bütünleşmede duygu ve anlam birliği yaratarak en ileri ve son safha olmaktadır.²²

2.4. Mecburi (Zorunlu) Bütünleşme

Bir bütün olarak alt kurumlardan oluşan toplumsal yapıda, çeşitli alt işlevlere sahip parçalar hem birbirleriyle hem de sistemin bütünüyle karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdır. Parçalar arası ya da parçalarla bütün arası işlev bozuklukları sistemin bütünleşmesinde sorunlar ortaya çıkarabilir. Her kurum, Fichter'in de yerinde olarak vurguladığı gibi, kendi geleceği adına hem içsel hem de dışsal olarak bütünleşmeye ayak uydurmak zorundadır.²³ İşlevselci bir bakış açısıyla, toplumun genel bütünleşme eğilimi bireyi aşan bir gerçeklik oluşturur. Bir anlamda, kolektif şuur bireysel şuurun üstündedir. Sosyalleşme ve adaptasyon süreçleriyle birey, kendi gerçekliğiyle toplumsal gerçekliği, özellikle özel alanının dışında, uyumlu hale getirmeye çalışır. Bu çoğu zaman doğal akışı içinde gerçekleşirken; bazı durumlarda toplum bireyi uyma davranışlarına zorlar. Bir sosyal bünyede fertlerin, grupların, kurumların, sınıfların ve tabakaların "çoğu" bütünleşme eğilimi

²⁰ Mimar Türkkahraman - Serdal Fidan, "Türk Dünyası ve Mana Etrafında Bütünleşme, Türkiye Araştırmaları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 2 (2016), 75-90; Mehmet Cem Şahin, *Kavram Atlası (Din Sosyolojisi I)*, (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020), 31; Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikeleri* (İstanbul: Filiz Yayınları, 1990), 92-93; Mesut İnan, *Türkiye'de Din Sosyolojisi (Amiran Kurtkan Bilgiseven Örneği)*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 110.

²¹ Kauppi, Mark V. - Paul R. Viotti, *The Global Philosophers: World Politics in Western Thought* (Lanham, MD: Lexington Books/Rowman and Littlefield, 1992), 391.

²² Bilgiseven, *Sosyal Bilimler Metodolojisi*, 267.

²³ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, 235.

gösterdiğinde, birey için de, genelde bir karşıt kültür alanı oluşturmaktan ziyade, uyma davranışı gösterme daha mantıklı ve risksiz bir tercih olmaktadır. İnsanların geneli çatışmadan ziyade işleyen düzene uyma davranışları gösterirler. Hem antropoloji hem de sosyal psikoloji açısından, bireyin içinde bulunduğu grubun standartlarına uyduğu çeşitli şekillerde ispat edilmiştir.²⁴ Sosyal bütünleşmeyi gerçekleştirmiş olan sosyal grup, amaçlarını en asgari seviyede çatışmayla başarabilmiş olan grup demektir. Bütünleşmiş ve barışçıl ilişkilerin hâkim olduğu bir sosyal ortamın sağlanması buna bağlıdır. Bireyler, sosyal grup içerisinde işbirliği ve özümseme süreçlerine ağırlık verip ayak uydururlar.²⁵ Burada otoritenin adalet dağıtması, hukuk sisteminin herkes için bağlayıcı olması, fırsat eşitliğinin sağlanması, liyakat ekseninde sosyal hareketlilik kanallarının açık olması, refaktan alt ve orta tabakaların da yeterli payı alabilmesi, özgürlük ekseninde güvenlik ve otorite dengesinin iyi sağlanması gibi dinamikler, elbette bütünleşmeyi şekilsel bir uyum ya da gönülsüz bir mecburiyet olmaktan çıkartarak daha güçlü ve tabii bir bütünleşme haline getirecektir. Bu anlamda bütünleşme beklenen değil, üretilen bir sosyal uyum halidir. Bu uyumda özellikle sınıfsal keskinliklerin azalması önemlidir.

2.5. İktisadî Bütünleşme

Modern toplumlar iktisadî faktörlerin etkisinde şekillenen toplumlardır. Mülkiyetin dağılımı, üretim araçlarına sahip olma, sermayenin yapısı toplumsal örgütlenme biçimlerini derinden etkilemektedir. İktisadî faktörler kişinin gelirini, yaşadığı muhiti, sosyal çevresini, eğitim tercihlerini, tüketim alışkanlıklarını, serbest zaman faaliyetlerini, otoriteyle ilişkilerini, topluma bakışını bütünüyle belirlemese bile derinden etkilemektedir. Benzer mülkiyet ve sermaye yapısına sahip insanlar arasında, her toplumun kendi şartları içinde oluşturduğu bir sosyal sınıf anlayışı ve özel bir muhit kültürü oluşmaktadır. Bu farklılık, ekonomik temelde sosyal sınıflar arasındaki ilişkilere, sosyal statüler açısından ise sosyal tabakalar arasındaki münasebetlere tekabül eder. Her ne şekilde ele alırsa alınsın modern toplumlar sosyal sınıflar ve tabakalar olarak farklılaşmış toplumlardır.²⁶

Mutlak manada sınıfsız ya da statü farklılaşmasının olmadığı bir toplum insan tabiatıyla çelişirken toplumsal hakikatlere de aykırıdır. Birlikte yaşama kültürü açısından,

---

²⁴ Muzaffer Sherif, "Superordinate Goals in the Reduction of Intergroup Conflict." *American Journal of Sociology*, 63/4, (1958), 349-354; Muzaffer Sherif, vd. "Status in Experimentally Produced Groups." *American Journal of Sociology* 6/ 4 (1955), 370-379.

²⁵ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, 235.

²⁶ Aydınalp, *Birlikte Yaşama Kültürünün Sosyolojik Çerçevesi*, 33.

önemli olan sınıfsal farklılıkların keskin olmaması ve sosyal tabakaların sosyal hareketliliğe izin vermesidir. Genel olarak, gelirin tabana yayıldığı, orta tabakalaşmanın arttığı, en üst ve en alt tabakanın nispeten az, orta tabakanın ise toplumun genelini teşkil ettiği toplumlar bütünleşme açısından daima daha avantajlıdır. Bu toplumlarda bütünleşme esas, çatışma istisnaîdir. Buna mukabil gelir ve refahın üst tabakaya mensup belirli ellerde sıkıştığı ve toplumun genelinin hayat standartlarının düşük olduğu toplumlar düzensizlik, kuralsızlık ve çatışma açısından daha risklidirler. Sosyolojik olarak, düzenin çimentosunun orta tabakalar olduğu kabul edilir. İktisadî ve kültürel olarak orta tabakaların birbirine benzemesi ve kenetlenmesi toplumun bu anlamda âdeta sigortasıdır. Bununla birlikte, benzemeyi aynılık, kenetlenmeyi de çatışmanın olmadığı bir türdeşlik şeklinde anlamak yanıltıcıdır. Esas olan farklılık ve rekabet içinde ahenk ve uyumu yakalayabilmek, meşru çatışma araçları içinde değişerek ve gelişerek bütünsel kalabilmektir. Rekabet ve çatışmanın olmadığı toplumlar dinamizmini kaybeder; önemli olan rekabet ve çatışma sürecinin çözülmeye yol açmamasıdır. Bu anlamda bütünleşme bir toplumdaki çatışmaların ürettiği uyum durumudur.²⁷

3. Sosyal Bütünleşme Ölçeğinin (SBO) Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması

3.1. Yöntem

Çalışma nicel araştırma yöntemine göre yapılmıştır. Saha çalışmasında likert tipi 5'li ölçek kullanılmıştır. Sosyal Bütünleşme Ölçeği'nde (SBO), "1" kesinlikle katılıyorum, "2" katılıyorum, "3" orta düzeyde katılıyorum, "4" katılmıyorum ve "5" kesinlikle katılmıyorum yargılarını ifade etmektedir. Saha çalışmasında, olasılıklı olan basit tesadüfî örneklem çeşidi kullanılmıştır.²⁸

Araştırmada ölçek oluşturulma süreci maddeler halinde aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Konu ile ilgili teorik literatür ve saha çalışmaları incelenmiştir.
- Saha çalışmasının şekillenışı ve bitişi yaklaşık 6 ay içinde olmuştur. Saha çalışması Şırnak ilinde beş ayrı ilçede gerçekleştirilmiştir.

²⁷ Aydınalp, *Birlikte Yaşama Kültürünün Sosyolojik Çerçevesi*, 33-34; Joachim, Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. Battal İnandı (Ankara: Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987), 16-17; Francis Fukuyama, *Savaşların Geleceği*, çev. K. Koçdemir (Ankara: Vadi Yayınları, 2000), 195-198.

²⁸ Sait Gürbüz-Faruk Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, (Felsefe-Yöntem-Analiz)* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2018), 131.

- Ölçek maddeleri oluşturulmadan önce araştırma sahasında ön gözlemler yapılmış; konuyla ilgili farklı yaş, cinsiyet ve gelir durumundan insanlarla literatürden edinilen bilgiler ışığında görüşmeler yapılmıştır.
- Ölçek maddeleri hazırlanırken saha araştırması yapmış uzmanların görüşlerine müracaat edilmiş ve kendilerinin madde önerileri tartışılmıştır.
- 56 maddeden oluşan bir soru havuzu oluşturulmuştur.
- Yine alan uzmanlarının görüşleri ve ilgili literatür ışığında ölçek 39 madde ile sınırlandırılıp anket formu haline getirilmiştir.
- 39 maddelik likert tipi anket formu 18 yaşından büyük, farklı cinsiyet, eğitim, meslek ve gelir durumuna göre toplam 291 kişi üzerinde uygulanmıştır. Veri temizliği sonucunda 291 anket formundan 280'i geçerli sayılmıştır.
- İstenilen analizlerinden sonra 5 faktörden müteşekkil 17 maddelik bir ölçek elde edilmiştir. Araştırmanın detaylı analizi aşağıda alt başlıklar şeklinde verilmiştir.

3.2. Açımlayıcı Faktör Analizi

Bir çalışmanın faktör analizinin yapılması için örneklem sayısının yüzün altına düşmemesi yanında, madde sayısının 5 ve 10 katı kadar örneklemin olması özellikle önerilir.²⁹ Araştırmada madde sayısının 39 olması ve 291 örnekleme ulaşılması, örneklem sayısının faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Uygulamalı bir çalışmada elde edilen bulguların açımlayıcı faktör analizini yapmaya uygun olup olmadığını test etmek için genelde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ile Barlett testleri yapılmaktadır.³⁰ KMO değerinin yüksek oranlı olması, ölçekte yer alan her değişkenin farklı değişkenler tarafından tahmin edilebilir olması şeklinde yorumlanır. Açımlayıcı faktör analizi uygulamasından önce, önerildiği şekilde, örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmaya uygun olup olmadığını test etmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda KMO değerinin 0.633 olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç doğrultusunda, örneklem yeterliliğinin faktör analizi yapmak için "yeterli" olduğu sonucuna ulaşılmıştır. KMO değeri olarak 0.5-1.0 arası değerler kabul edilebilir olarak değerlendirilirken, 0.5'in altındaki değerler faktör analizinin söz konusu veri seti için uygun olmadığını göstergesidir.³¹ Ayrıca Bartlett

---

²⁹ Abdullah Can, *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016), 319.

³⁰ Ömer Çokluk vd., *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2012), 197.

³¹ Coşkun R. Altunışık vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, (Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2005), 176.

Küresellik testi sonuçları incelendiğinde, elde edilen ki kare değerinin anlamlı ve kullanılabilir olduğu görülmüştür $\chi^2(136) = 920.836; p < 0,05$).

SBO ölçeğinin faktör desenini ortaya koymak amacıyla yapılan açımlayıcı faktör analizinde, 22 madde ölçekten çıkmış (1, 4, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 16, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 37 ve 38) ve geriye kalan 17 maddelik ölçeğin 5 alt boyutu olduğu belirlenmiştir. Bu faktörler toplam varyansın %55.919'unu açıklamaktadır. Çok faktörlü desenlerde, açıklanan varyansın %50'nin üzeri olması yeterli olarak kabul edilir.³²

Tablo-1: Araştırmada kullanılan ölçeğin açımlayıcı faktör analizi

İfadeler	Faktörler					Toplam
	F1	F2	F3	F4	F5	Madde Korelasyonu
SBO12	0.736					0.522
SBO6	0.724					0.394
SBO14	0.559					0.459
SBO7	0.526					0.328
SBO1		0.746				0.483
SBO27		0.676				0.386
SBO17		0.575				0.335
SBO2		0.573				0.270
SBO35			0.834			0.605
SBO36			0.720			0.446
SBO39			0.647			0.331
SBO19				0.866		0.588
SBO18				0.785		0.614
SBO5				0.493		0.381
SBO25					0.805	0.483
SBO24					0.773	0.342

³² Ömer Çokluk vd., *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*, 197.

SBO31					0.542	0.322
Güvenirlik	0.642	0.584	0.643	0.698	0.570	0.610
Açıklanan Varyans(%)	12.167	11.674	11.227	11.160	9.692	55.919
Öz Değer (Λ)	2.733	2.194	1.914	1.526	1.149	
KMO= 0.633; $\chi^2(136) = 920.836$; Bartlett Küresellik Testi (p) = 0.000						

3.3. Ölçeğin Güvenirlik Testi

Bir araştırmadaki güvenirlik analizi, ölçme aracının ne derecede tutarlı ölçüm yaptığını tespit eder. Bu araçla, ölçeğin tutarlı ölçüm yapıp yapmadığı veya ölçek maddeleri arasındaki tutarlılığın var olup olmadığı belirlenir.³³ Çalışmada güvenirlik testi için Cronbach Alfa tekniğini kullanılmıştır. SBÖ'nün ve alt boyutlarının güvenirlikleri ayrı ayrı değerlendirildiğinde, güvenirlik katsayıları birinci boyut için (0.642), ikinci boyut için (0.584), üçüncü boyut için (0.643), dördüncü boyut için (0.698), beşinci boyut için (0.570) ve ölçeğin geneli için (0.610) olarak bulunmuştur. Bu da çalışmada kullanılan ölçeğin içsel tutarlılıklarının iyi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, toplam güvenirliğin 0.610 olması, örneklem sayısı arttıkça, bu değer daha da kabul edilebilir düzeye çıkacağını göstermektedir.

3.4. Alt Boyutların Adlandırılması

Analiz sonuçlarına göre toplamda beş faktörden oluşmuş SBÖ'nün bir model halinde doğrulandığı görülmektedir. Bu faktörlerin adlandırılma ise aşağıdaki gibi yapılmıştır:

Tablo-2: Alt Boyut Adlandırmaları

Faktörler	İfadeler
F1= Kültürel ve Etnik Farklılıklarla Bir Arada Yaşama	SBO12: Sosyal yaşamımda farklı etnik kimliğe sahip insanların bulunması sosyal bütünleşmemi olumsuz etkiler. (-) SBO6: Kendi kültürümün diğerlerinden üstün olduğunu düşünürüm.(-) SBO14: Sosyal yaşamımda farklı inanca ya da ideolojiye sahip insanların

³³ Gürbüz- Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 331.

Boyutu	bulunması, sosyal bütünleşmemizi engeller. (-)
	SBO7: Farklı kültüre sahip insanlarla bir arada yaşayabilirim. (+)
F2= Yasa Dışı Örgütlerin Etkisinde Din ve Etnisite Arasında Kalma Boyutu	SBO1: Kimliğimi belirleyen ana unsur dini inancımdır (Müslümanlık, Süryanilik, Hıristiyanlık gibi). SBO27: Yaşadığım bölgedeki anlaşmazlıkların kaynağı yasal olmayan örgütlerdir. SBO17: Yaşadığım bölgedeki anlaşmazlıkların kaynağı devletle illegal örgütlerin çatışması sonucu insanların arada kalmasıdır. SBO2: Kimliğimi belirleyen ana unsur din değil etnik kökenimdir (Türklük, Kürtlük, Araplık gibi). SBO35: Yaşadığım bölgede dini cemaat mensupları, dayanışma içinde yaşamaktadır.
F3= Sivil ve Resmî Din Kurumlar Boyutu	SBO36: Yaşadığım bölgede tarikat mensupları, dayanışma içinde yaşamaktadır. SBO39: Diyanet'e bağlı din görevlilerinin sosyal bütünleşmede önemli rolü olduğuna inanmaktayım.
F4= Kültürlerarası Geçiş Boyutu	SBO19: Farklı inanca sahip biriyle yapılan evlilikleri normal karşılarım. SBO18: Farklı etnik kimliğe sahip biriyle yapılan evlilikleri normal karşılarım. SBO5: Farklı kültürden insanlarla bütünleşmekten çekinmem.
F5= Aşiret ve Etnik Kimliğe Dayalı Vurgulardan Rahatsızlık Boyutu	SBO25: Aşiret konusunda yapılan konuşmalar beni rahatsız eder. SBO24: Etnik kimlik hakkında yapılan konuşmalar beni rahatsız eder. SBO31: Yaşadığım bölgede aşiret ayırımı dayanışmaya (bütünleşmeye) engel olmaktadır.

Tablo-3: Ölçüm Modeline İlişkin Sonuçlar

Faktörler	İfadeler	Faktör	Standart	t	p
		Yükleri	Hata	Değerleri	Değerleri
F1	SBO12	0.712	-	-	-
	SBO6	0.475	0.119	6.039	***
	SBO14	0.625	0.117	7.142	***
	SBO7	0.432	0.085	5.606	***
F2	SBO1	0.601	-	-	-
	SBO27	0.654	0.247	4.746	***
	SBO17	0.434	0.142	5.340	***
	SBO2	0.506	0.211	4.198	***
F3	SBO35	0.914	-	-	-
	SBO36	0.613	0.113	5.964	***
	SBO39	0.417	0.100	5.101	***
F4	SBO19	0.697	-	-	-
	SBO18	0.864	0.146	7.860	***
	SBO5	0.438	0.069	6.374	***
F5	SBO25	0.855	-	-	-
	SBO24	0.440	0.128	4.014	***
	SBO31	0.425	0.125	3.974	***

***p<0.05

3.5. Uyum İyiliği İndeksi

YEM (Yapısal Eşitlik Modeli) uygulamalarında, test edilecek modelin veri ile desteklenip desteklenmediğine, gerekli analizler sonucunda üretilen uyum iyiliği indeksleri (goodness of fit indices) sonuçlarına bakılarak karar verilmektedir. Bilimsel çalışmalarda en yaygın kullanılan ve en köklü olanı Ki kare değeridir. Bunun yanında çeşitli uyum indeksleri olsa da, araştırmacılar arasında hangisinin kullanılması gerektiği ile ilgili ortak bir kanaat

oluşmamıştır.³⁴ Değişkenler arası korelasyonlar incelendiğinde maddelerin faktör yüklerinin 0.41'in üzerinde olduğu ve tüm korelasyon ilişkilerinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo-4: Yapısal modelin uyum iyiliği değerleri

Yapısal Uyum Modeli		
	Değerleri	Tavsiye Edilen Değerler ³⁵
χ^2/df	2.033	≤ 5
RMSEA	0.061	≤ 0.08
GFI	0.915	≥ 0.90
AGFI	0.880	≥ 0.90
CFI	0.860	≥ 0.90
SRMR	0.065	≤ 0.08
$\chi^2: 219.543, df: 108, p:0,000$		

Doğrulayıcı Faktör analizine göre ölçeğin yapısal denklem model sonucunun (Structural Equation Modeling Results) $p=0.000$ düzeyinde anlamlı olduğu, ölçeği oluşturan 17 madde ve 5 alt boyutun ölçek yapısıyla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.³⁶ Modelde iyileştirme yapılmıştır. Uyum indeks değerleri düşük olan modellerde iyileştirme yaparak uyum değerleri artırılabilir. Bu da modifikasyon indeksleri yüksek olanlardan başlanır ve yüksek olanlar arasında yeni kovaryans oluşturularak iyileştirilmeye gidilir. İyileştirme yapılırken uyumu azaltan değişkenler belirlenmiş, artık değerler arasında kovaryansı yüksek olanlar için yeni kovaryans oluşturulmuştur. Sonrasında yenilenen uyum indisi hesaplamalarında uyum indisleri için kabul edilen değerlerin sağlandığı değerler yukarıda tablo-4'de gösterilmiştir.

Sonuç

Sosyal bütünleşme, bütünleşmek isteyen bireylerin genelinin iradi tercihleriyle, değişen şartlara ve zemine göre yeniden üretilen bir sosyal süreçtir. Sosyolojide yapısal-işlevselcilik, eleştirel teori ve metodik bireyci yaklaşımlara göre, bir imkân ve ideal olarak,

³⁴ Gürbüz- Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 344-345.

³⁵ Gürbüz- Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 345.

³⁶ Bk. Tablo-4.

bütünleşme farklı bakış açılarıyla tartışılmıştır. Kuramsal tartışmalar yanında, kendi toplumsal gerçekliğimizi de dikkate alarak, sosyal bütünleşme konusunda birbiriyle bağlantılı şu çıkarımları yapabiliriz: (1) Bütünleşme temel değerler üzerinde “genel” bir mutabakattır ve toplumsal hayatın sağlıklı işleyebilmesi için zaruridir. (2) Bütünleşmek için iş, görev, yetki, sorumluluk ve özgürlük açısından, hayatı yaşanır kılacak, sosyal düzeni tesis edecek ve sosyal gelişmeyi temin edecek şekilde, fertlerin ve kurumların birbirini tamamlaması beklenir. (3) Sağlıklı bütünleşme için bu iç içe geçmiş işlevsel tamamlanmanın fertlerin geneli, kurumların bütünü için geçerli ve en önemli alternatif haline gelmesi gerekir. (4) Gelir ve refahın tabana yayılarak ekonomik hoşnutsuzluğun ve sosyal kuralsızlığın asgari seviyede kalması; kuvvetin tahakküm aracı değil, adaletin tevzisine memur kılınması; rekabetin yok etme üzerine değil, güçlenerek “birlikte var olma” üzerine kurulması, “kazan-kaybet” anlayışından “kazan-kazan” anlayışına geçilmesi bütünleşmeyi kolaylaştıracaktır. (5) Hayata yön veren kavram, sembol ve değerlerin anlaşılmasında sosyolojik bağlamlar ve zihinsel tasarımların önemsenmesi ve dikkate alınması; fâilin anlamlı davranışlarının anlaşılmadan anlamlandırılmaması, anlamının da nihayetinde yorum olduğu hesaba katılarak münasebetlerde keskinlik ve dışlayıcılık yerine saygılı bir kapsayıcılık, insana yakışan bir “tedirginliğin” alışkanlık haline gelmesi önemlidir. (6) Sosyal münasebetlere yön veren kavramların ve sembollerin zihinsel farklılıkları ve ideolojik çatışmaları kabul edilebilir seviyede tutacak bütünleştirici ve destekleyici kültürel bir anlam dünyası oluşturulması bütünleşme için daima avantajlı ortam sağlayacaktır.

Diğer taraftan, disiplinler arası bir konu olan sosyal bütünleşmenin çokça konuşulmasına rağmen ölçülmesi üzerinde yeterince durulmadığı görülmüştür. Nitekim literatüre bakıldığında ülkemizde bu alanda geliştirilmiş bir sosyal bütünleşme ölçeği tespit edilememiştir. Araştırma böylesi bir boşluğa hitap etmeye çalışmıştır. Her araştırma bir gözlem, her gözlem de gerçekliğin bir yönünün tasviridir. Dolayısıyla, bu araştırmanın, ileride daha da geliştirileceğine inandığımız Sosyal Bütünleşme Ölçekleri için Şırnak özeline uygun hem bir örnek hem de başlangıç olduğunu düşünmekteyiz. Sonuçta araştırma süreci içinde 56 maddelik soru havuzu üzerinden 39 maddelik bir ölçek formu geliştirilmiştir. Elde edilen verilerden hareketle yapılan analizler sonucunda 17 maddeden müteşekkil bir sosyal bütünleşme ölçeği meydana getirilmiştir. Analizler sonucunda ölçeğin KMO değeri (0,633) örneklem sayımızın yeterli olduğunu göstermiştir. Bartlett Küresellik testi sonuçları incelendiğinde ise, elde edilen ki kare değerinin anlamlı ve kabul edilebilir olduğu sonucuna

ulaşmıştır ($\chi^2(136) = 920.836$; $p < 0,05$). Yine yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi sonuçlarına göre toplam açıklanan varyans %55.919; madde yük değerleri de 0.41 ile 0.91 arasında tespit edilmiştir ki, bu oranlar da, SBÖ'nün kullanılabilir olduğunu göstermektedir. SBÖ'nün toplam Cronbach Alfa değeri 0.61'dir. Beklentimizden düşük çıkmakla birlikte bu oran da ölçeğin kullanılabilir olduğunu göstermektedir. Ayrıca yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi'ne göre, SBÖ'nün yapısal denklem model sonucunun (Structural Equation Modeling Results) $p = 0.000$ düzeyinde anlamlı olduğu, ölçeği oluşturan 17 madde ve 5 alt boyutun ölçek yapısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Tüm bu bulgulardan hareketle, geliştirdiğimiz 5 faktörlü SBÖ'nün sosyal bütünleşmeyi anılan boyutlar çerçevesinde ölçtüğünü düşünmekteyiz.

Kaynakça

- Abrahamson, Mark. *İşlevselcilik (Funtionalism)*, çev. Nilgün Çelebi, Konya: Sebat Ofset, 1990.
- Altıkardeş, İsmet. *Din Sosyalleşme ve Hoşgörü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Altunışık, Coşkun R. vd. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2005.
- Amman, Mehmet Tayfun. *Sosyal Tabakalaşma ve Günümüz, Fransız Sosyolojisinin Yaklaşımları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Aydınalp, Halil. "Din, Kimlik ve Yabancılaşma". *Diyanet Dergisi* 303 (2016), 9-10.
- Aydınalp, Halil. "Birlikte Yaşama Kültürünün Sosyolojik Çerçevesi". *Birlikte Yaşamının İmkânı*. Ed. M. Düzce - R. Akkır. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021.
- Bilgin, Vejdî. *Sosyal Çözülme ve Din*. Samsun: Etüt Yayınları, 2010.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan. *Sosyal Bilimler Metodolojisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1982.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan. *Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikeleri*. İstanbul: Filiz Yayınları, 1990.
- Can, Abdullah. *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016.
- Çokluk, Ömay vd. *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: Spss ve Lisrel Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2012.
- Dahrendorf, Ralf. *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford, California: Stanford University Press, 1959.
- Dedeoğlu, Beril. *Uluslararası İlişkilerde Özel Bir Alan, Bölgesel Bütünleşme, (Kuramlar-Yaklaşımlar ve Modeller)*. İstanbul: Yeniüzyıl Yayınları, 2015.
- Demirezen, İsmail. "Birlikte Yaşama İmkânı olarak Gadamer Hermenötiği". *Birlikte Yaşamının İmkânı*. Ed. Mesut Düzce-Ramazan Akkır. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021.
- Durkheim, Emile. *The Division of Labour in Society*. çev. W.D. Halls. London: Free Press, 2001.
- Fukuyama, Francis. *Savaşların Geleceği*. çev. K. Koçdemir. Ankara: Vadi Yayınları, 2000.
- Giddens, Anthony. *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları (Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Eleştirisi)*. çev. Ümit Tatlıcan-Bekir Balkız. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 9. Basım, 2010.
- Gürbüz, Sait - Şahin, Faruk. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, (Felsefe-Yöntem-Analiz)*, Ankara: Seçkin Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Fichter, Joseph. *Sosyoloji Nedir?*. çev. Nilgün Çelebi, Ankara: Anı Yayıncılık, 2016.
- İnan, Mesut. *Türkiye'de Din Sosyolojisi (Amiran Kurtkan Bilgiseven Örneği)*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Jeffery Alexander. *Kültür ve Siyaset*. çev. S. Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1999.
- Karslı, Bahset. *Farklılık ve Birlikte Yaşama (Göksun İlçesi Örneğinde Din ve Sosyal Bütünleşme)*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016.
- Kauppi, Mark V. and Paul R. Viotti. *The Global Philosophers: World Politics in Western Thought*, Lanham, MD: Lexington Books/Rowman and Littlefield, 1992.
- Moore, Wilbert E. "İşlevselcilik", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. çev. Ş. Tekeli. Ankara: Ayrac Yayınları, 1997.
- Parsons, Talcott. *The Social System*, London/England: Routledge Kegan Paun Published, 1991.
- Parsons, Talcott. "Illness and the Role of the Physician: A Sociological Perspective". *American Journal of Orthopsychiatry* 21/3 (July, 1951), 445-666.
- Parsons, Talcott. "Religion in a Modern Pluralistic Society". *Review of Religious Research* 7/3 (1966), 125-146.
- Ruth A. Wallace - Alison Wolf. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları (Klasik Geleneğin Genişletilmesi)*. çev.

- Leyla Elburuz - Rami Ayas. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015.
- Sagarin, Edward. *Sociology The Basic Concepts*. New York: Holt Rinehart Winston, 1978.
- Sherif, Muzaffer. "Superordinate Goals in the Reduction of Intergroup Conflict". *American Journal of Sociology* 63/4 (1958), 349-354.
- Sherif, Muzaffer vd. "Status in Experimentally Produced Groups". *American Journal of Sociology* 6/4 (1955), 370-379.
- Sherif, Muzaffer. "Experiments in Group Conflict". *Scientific American* 195/5 (1956), 54-59.
- Smelser, Neil J. - Münch, Richard. *Kültür Kuramı*. çev. Cumhuriyet Atay. İstanbul: Pales Yayınları, 2014.
- Susan M. Ross - Murray A. Straus. "The Social Integration Scale". Annual Meeting of the American Educational Research Association, (Chicago: IL, TCI\TCI2D.P.,13/1995), 23.
- Şahin, Mehmet Cem. *Kavram Atlası (Din Sosyolojisi I)*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.
- Touraine, Alain. *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*. çev. Olcay Kunal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Türkkahraman, Mimar - Fidan Serdal. "Türk Dünyası ve Mana Etrafında Bütünleşme, Türkiye Araştırmaları". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 2005/2, (2016), 75-90.
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisine Giriş*. çev. Battal İnandı. Ankara: Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987.